

носила творчий характер та сприяла активізації самостійності дитини під час виконання географічних завдань.

Відомо, що міцне засвоєння географічних знань залежить не лише від правильно підібраних засобів та прийомів у класі на уроці, але й організації позакласної діяльності з географії. Ці дві форми навчання не можуть виступати окремо одна від одної, а повинні гармонійно поєднуватися для забезпечення більшої ефективності навчання.

Поєднання уроків та позакласної діяльності з географії (5 умова) стало наступною педагогічною умовою корекції уяви розумово відсталих учнів старших класів.

Для активізації уяви дітей, формування в них навичок творчої діяльності та здійснення корекції пізнавальної діяльності в цілому, окрім спеціальних методів та прийомів, упроваджених в уроки географії, було застосовано деякі позакласні види робіт, зокрема: організація гурткової та індивідуальної роботи, клубів, географічних вечорів, тижнів географії в школі, проведення олімпіад, вікторин, ігор та усних журналів, створення стінгазет. Підкреслимо, що тематика позакласних занять завжди збігалася з темами в календарних планах із географії.

У психологічній та педагогічній літературі загального та корекційного напрямку показано результати спеціальних досліджень, у яких розкрито роль інтересу в корекційно-навчальному процесі. Корекція психічних процесів, зокрема уяви розумово відсталих учнів під час вивчення географії, неможлива без розвитку допитливості та інтересу до географічних знань. Отже, останньою педагогічною умовою корекції уяви розумово відсталих учнів стало **формування мотивації дітей до вивчення географії в допоміжній школі (6 умова)**.

Для того, щоб викликати в розумово відсталих учнів пізнавальний інтерес до уроків географії, було створено відповідну обстановку, зокрема: сформовано потреби та мотив до вивчення географічного матеріалу, забезпечено навчальний процес додатковою цікавою інформацією та наочними засобами; проведено індивідуальні бесіди; створено ситуації успіху; організовано колективну діяльність учнів; проведено географічні ігри, заохочено учнів оцінкою.

Запропоновані педагогічні умови мають зручну для впровадження в навчальну систему допоміжної школи структуру та дозволяють проводити змістовну роботу з корекції уяви розумово відсталих учнів на матеріалі географії як на уроках так і під час позакласних занять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боровик О. В. Формирование воображения умственно отсталых учащихся младших классов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Боровик Олег Владимирович ; Московский Педагогический Государственный Университет. - М., 1999. - 181 с.
2. Зальцман Б. Н. Фантазия та її роль в діяльності людини / Б. Н. Зальцман. - К., 1958. - 78 с.
3. Липа В. О. Вивчення географії України в допоміжній школі / В. О. Липа, Л. К. Одинченко // Дефектологія. - 1998. - № 2. - С. 11-14.
4. Липа В. О. Географія 6-9 класи : програми для допоміжної школи / [упоряд.: В. О. Липа, Л. К. Одинченко]. - Київ : Богдана, 2006. - 63 с.
5. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми педагогіки та пенітенціарії. - К.: «МП Леся», 2010. - 779 с.

УДК.: 376.016.811.161.2

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ ДО ОПАНУВАННЯ ГРАМОТИ В ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Кузьмінська Є.О.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті розкривається проблема підготовки дітей до опанування грамоти у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі.

Стаття содержить аналіз проблеми підготовки дітей к оволаденню грамоты в общей и специальной психолого-педагогической литературе.

The article analyzes the problem of preparing children to master literacy in psychological and pedagogical literature.

Ключові слова: розумово відсталі діти, навчання грамоти, початкові елементи умінь читати і писати, аналіз і синтез усного мовлення, розвиток фонематичного слуху.

Ключевые слова: умственно отсталые дети, обучения грамоте, начальные элементы умений читать и писать, анализ и синтез устной речи, развитие фонематического слуха.

Keywords: mentally retarded children, teaching literacy, the initial elements of reading and writing skills, analysis and synthesis of speech, development of phonemic hearing.

Навчання грамоти у науково-методичній літературі (А.М.Богош, М.С.Вашуленко, Д.Б.Ельконін, Л.Є.Журова, М.Р.Львов, Л.К.Назарова та інші) визначається як процес формування в дітей початкових елементарних умінь читання й письма на основі вивчення букваря, з використанням спеціальної методики. Методика навчання грамоти це - галузь методичної науки, яка досліджує зміст, методи, форми, шляхи навчання та закономірності процесу оволодіння дітьми

читанням і письмом.

Видатні вчені Л.С.Виготський, О.Р.Лурія, С.Я.Рубінштейн, К.Д.Ушинський звертали увагу на те, що своєчасний і правильний розвиток мовлення дає дитині можливість більш свідомо сприймати предмети і явища навколишнього світу. Особливо важливе значення має правильна та чітка вимова звуків і слів у період навчання грамоти.

Л.А. Венгер, Д.Б. Ельконін, Ф.О.Сохін зазначали, що в старшому дошкільному віці діти набувають необхідних умінь усвідомленого сприймання мовленнєвої діяльності на основі аналізу її елементів, але за умови її цілеспрямованого навчання, з урахуванням вікових та індивідуальних можливостей. Це є підґрунтям для того, що, саме, дітей дошкільного віку необхідно навчати грамоти..

Як стверджував Л.А.Венгер, що рівень оволодіння грамоти може бути різний. Все залежить від кінцевого рівня грамотності, до якого дорослі хочуть підготувати дитину, але вони повинні спиратися на усвідомлення законів побудови слів, аналіз відношень між звуками і буквами, тобто на такі знання і вміння, засвоєння яких дуже складне дітям дошкільного віку. Тому, таку роботу необхідно починати ще в дошкільний період, а процес навчання - більш довготривалий. Це надає можливість дітям досягти не тільки кращих результатів в оволодінні грамоти, а й сприяє загальному психічному розвитку дитини.

На думку Д.Б.Ельконіна, розкриття для дитини звукової дійсності мови, будови звукової форми слова, залежатиме не тільки засвоєння грамоти, а й усе наступне засвоєння мови - граматики і пов'язаної з нею орфографії.

Психофізіологічні і психологічні закономірності успішного навчання грамоти висвітлював у своїх працях О.Р.Лурія, який зазначав, що для того, щоб учень зміг навчитися писати, він повинен розрізняти почуті звуки мовлення, зберігати їх порядок, засвоїти написання букв і не змішувати близькі за накресленням букви, виробляти точні рухові навички. У процесі оволодіння навичками письма, учень повинен вслухатися і розрізняти звуки мовлення, цьому сприяє одночасне написанням букв з їх проговорюванням.

Л.Є.Журова зазначає, що методика навчання грамоти в дошкільному закладі за принципами побудови наближається до шкільної методики, але ґрунтується на врахуванні особливостей психічного розвитку дітей дошкільного віку. Вона велику увагу приділяла навчанню дітей грамоти, розвитку фонематичного слуху. За її визначенням, необхідність аналізувати звуковий склад слова виникає тільки під час навчання дітей грамоти і викликана специфікою звуко-буквенного письма. Л.Є.Журова вважає, що розпочинати роботу з навчання дітей звуковому аналізу слів треба з інтонування звуків у словах [5].

У свою чергу Н.С.Варенцова, спираючись на дослідження А.І.Воскресенької, досліджувала можливості й особливості засвоєння дітьми грамоти і виявлення оптимального віку для цього навчання. У процесі навчання грамоти Н.С.Варенцова виділяє два етапи: перший - оволодіння звуковою дійсністю мови, другий - засвоєння звукової системи і оволодіння читанням. Автором встановлений оптимальний вік - 5 років для початку навчання звуковому аналізу, а - 6 років це - найбільш сприятливий для навчання читання[4].

Аналогічної думки про початок навчання писемного мовлення дотримується В.С.Савельєва, обґрунтовуючи, що оптимальним періодом початкового навчання є п'ятий рік життя - сензитивний період розвитку в дітей усвідомлених і цілеспрямованих регуляцій рухів руки з різних параметрів та рівнів, а також розвитку сенсомоторної координації (зорової, рухової, слухової).

Як обґрунтовує Н.Ф.Виноградова, що для формування у дошкільників автоматизованих навичок письма великого значення набувають такі передумови: сформованість усного мовлення, вільне оволодіння ним, здатність проводити аналіз і синтез усного мовлення; сформованість просторового сприймання і просторових уявлень (орієнтування в поняттях «ліворуч», «праворуч», у схемі власного тіла і у просторі); розвиток тонкокоординованих рухів руки; сформованість зорово- і слухо-моторних координацій; сформованість довільної діяльності, вміння регулювати власні дії, застосовувати вольові зусилля.

Проблема підготовки дітей до навчання грамоти досліджувалася також А.П.Іваненко. Автор відзначає, що метою підготовчого періоду в навчанні грамоти, який передує ознайомленню з буквами, є формування у дошкільників нового ставлення до усного мовлення, його звукової сторони, що і стає для дитини об'єктом вивчення.

Проблема підготовки дітей 4-6 років життя до навчання грамоти – складова частина розумового виховання дітей-дошкільників у дошкільному закладі. Ця підготовка, на її думку, проходить ряд етапів: підготовка до звукового аналізу, ознайомлення з реченням, ознайомлення з характеристикою звуків, ознайомлення зі складовою структурою слова. Дослідниця описує вміння і навички, яких повинна набути дитина до кінця дошкільного віку.

Отже, підготовка до школи, за визначенням А.П.Іваненко, характеризується систематичним ознайомленням дітей з елементами мови і особливим розумовим розвитком їх у процесі залучення до мовленнєвої діяльності, формуванням у дітей чітких уявлень про особливості звуків мови, про звуковий і складовий склад слова [6].

Окремі дослідження були присвячені безпосередньо наступності між дошкільним навчальним закладом і першим класом. Визначена проблема з розвитку мовлення досліджувалася З.І.Калмиковою, Л.А.Кондрух.

З.І.Калмикова стверджує, що реалізація принципу наступності між дошкільною підготовкою і шкільним навчанням, у галузі формування граматичної будови мовлення, можлива за умови посилення синтаксичної роботи в першому класі. На її думку, на межі двох етапів оволодіння мовленням, реалізація принципу наступності у процесі формування граматичної будови мовлення здійснюється за таких умов: опора на мисленнєвий досвід, набутий дитиною до школи; організація роботи над реченням в єдності його суттєвих ознак: значення, форми, структури; вивчення лексико-орфографічних тем на матеріалі речення, тобто, на синтаксичній основі; вивчення речення як частини тексту.

М.С.Вашуленко підтримував думку К.Д.Ушинського про застосування звукового аналітико-синтетичного методу при навчанні дітей грамоти. Провідний принцип звукового аналітико-синтетичного методу навчання грамоти, який полягає у тому,

що у формуванні в дітей початкових умінь читати й писати слід йти від звука до букви. Це означає, що перед тим, як ознайомити дитину з певною буквою, треба навчити її виконувати вимовно-слухові, аналітичні і синтетичні дії з тим звуком (або звуками), які ця буква позначає: правильно їх вимовляти, впізнавати в різних позиціях слів (на початку, в середині і в кінці), виділяти зі слів, складів, синтезувати з іншими звуками.

Як стверджував С.П. Рєдозубов, щоб навчитися читати і писати, треба зрозуміти, що мова розпадається на слова, а слова можна розкласти на склади і звуки, з виділених елементів мови - складів і звуків - можна знову одержати слова.

Дослідження Д.Б. Ельконіна, Л.Є. Журової, Л.Ф. Ткачової обґрунтовують, що у дітей до шести років достатньо розвинений фонематичний слух, вони готові до слухового аналізу і синтезу; також майже у всіх дітей даного віку артикуляційний апарат підготовлений до вимовлення всіх звуків рідної мови, що має важливе значення для початкового формування усного і писемного мовлення.

О.В.Петрик вважає, що, в сучасних умовах, підготовка до навчання грамоти в дитячому закладі відзначається систематичним ознайомленням дітей з основними одиницями мови; розумовим розвитком дітей у процесі залучення до мовленнєвої діяльності; формуванням у них чітких уявлень про особливості звуків мовлення, про звукову і складову структуру слова, про роль слів і речень. Комплексне розв'язання завдань з розвитку мовлення, формування правильної звуковимови, ознайомлення з основними одиницями усного мовлення, розвиток фонематичного слуху, - все це складає основу успішного формування навичок читання і письма.

На думку І.Й.Дьоміної, К.С.Прищепи, Т.О.Ткаченко для опанування грамоти дитина повинна достатньо оволодіти усним мовленням, бо звукові образи слів зв'язуються із зоровими образами. Якщо, у дитини не розвинуто усне мовлення, то, для навчання грамоти немає достатньої бази, на якій можна будувати процес читання. На думку вчених, процес читання і письма вимагає достатнього розвитку уваги, логічного мислення та розвитку загальної моторики.

Л.І.Смагіна рекомендує використовувати, у процесі навчання грамоти дітей шестирічного віку, дидактичні ігри, підкреслюючи, що провідною діяльністю дошкільників є гра. Широке використання дидактичних ігор, на її думку, повинно слугувати переходом від однієї провідної діяльності до іншої - від ігрової до навчальної. Вона пропонує використовувати дидактичні ігри в навчанні шестирічних дітей грамоти в певній системі і послідовності, що підвищить ефективність навчально-виховного процесу.

При підготовці дітей дошкільного віку до навчання грамоти Н.С. Стражинська зазначає, що діти під час занять можуть засвоювати не тільки звукову будову слова, а й елементи орфографії.

Так, А.М.Богуш, І.В.Корякіна акцентують увагу на підготовці руки дитини до письма, від правильної організації якої залежить успіх перших письмових вправ у школі.

У сучасній спеціальній літературі є цілий ряд наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, які присвячені проблемі вивчення розвитку розумово відсталих дітей (В.І.Бондар, Л.С.Вавіна, Л.С.Виготський, В.В.Воронкова, І.Г.Єременко, В.В.Золотоверх, В.І.Ковальчук, Н.П.Кравець, Р.Є.Левіна, О.М.Мастюкова, В.Г.Петрова, М.С.Певзнер, Г.С.Піонтківська, С.Я.Рубінштейн, О.А.Стребелева, Т.К.Ульянова, Л.О.Ханзерук, О.П.Хохліна, Д.І.Шульженко та інші). Внаслідок порушення аналітико-синтетичної діяльності і бідності попереднього мовленнєвого досвіду діти спеціальних дошкільних і шкільних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю у процесі оволодіння грамоти зазнають великих труднощів, подолання яких буває не завжди успішним. На це звертають увагу і практики. Тому, закономірні зусилля багатьох дослідників і педагогів спрямовані на пошук шляхів активізації навчання грамоти розумово відсталих дітей, починаючи з дошкільного віку.

Теоретично важливою є думка Л.С.Виготського про те, що розумово відстала дитина, яка характеризується різко обмеженою научуваністю і глибокою своєрідністю всієї особистості в цілому, все ж здатна до істинного розвитку. Структура розвитку психіки розумово відсталої дитини є надзвичайно складною. Первинний дефект призводить до виникнення багатьох вторинних і третинних відхилень.

О.Р.Лурія, М.С.Певзнер, С.Я.Рубінштейн зазначають, що особливостями вищої нервової діяльності розумово відсталих є слабкість функції кори головного мозку, слабкість процесів активного внутрішнього гальмування, інертність нервових процесів. Важлива особливість цих дітей полягає у порушенні взаємодії першої і другої сигнальних систем, що пояснюється недорозвиненням другої сигнальної системи. У процесі оволодіння навичками і вміннями для розумово відсталих дітей основою є наочне показування, наочне сприймання, а не словесна інструкція [7].

Аналіз літературних джерел показав, що процес письма пов'язаний з діяльністю всіх ділянок кори головного мозку, хоча їх роль у різних видах письма неоднакова. До шкільного віку у дитини ще не всі ділянки кори головного мозку морфологічно і функціонально розвинуті, особливо лобні долі кори, що у свою чергу, утруднює процес оволодіння письмом (Л.Я.Желковська, Є.Н.Соколова).

У дослідженнях відомих методистів підкреслюється, що розумово відсталі першокласники відчувають великі труднощі при оволодінні навичкою письма, що, у свою чергу, значно ускладнює наступний етап їх навчання у школі (А.К.Аксьонова, В.В.Воронкова, В.Г.Петрова, З.Н.Смірнова та інші).

Спеціально проведені дослідження А.К.Аксьоною, В.В.Воронковою, М.Ф. Гнезділовим, В.Г.Петровою, Г.С.Піонтківською, Т.К.Ульяною свідчать, що розумово відсталі учні не можуть швидко і успішно навчитися одночасно писати і читати. Оволодіння письмом відстає від читання, стримує цим самим формування в учнів навички читання. Як відомо, письмо - досить складна навичка, яка включає не лише моторно-графічні операції, а й операції мовного характеру (розрізнення звуків фонем, співвіднесення звуків і букв, розрізнення букв за елементами, що входять до їх графічного зображення тощо). Розумово відсталі учні оволодівають цією навичкою повільно, потребують спеціального розвитку вольових і м'язових зусиль, просторової орієнтації, моторики, цілеспрямованого корегування фонематичного сприймання. На їх думку, навчання письма це, в першу чергу, вироблення графічної навички. Особливістю графічної навички є те, що, по-перше, це моторний акт, в основі якого лежать м'язові зусилля, по-друге, цей акт передбачає перекодування мовленнєвих

одиниць у графічні знаки, що надає письму характеру усвідомленої діяльності [1,3,8,9].

Як вважають А.К.Аксьонова, М.Ф.Гнезділов, Л.С.Вавіна, Н.П.Кравець, Г.С.Піонтківська та інші, зміст роботи з розвитку і корекції зорових та просторових сприймань залежить від рівня пізнавальних можливостей учнів та їх готовності до навчання. Ще, в добукарний період в учнів удосконалюються точність і обсяг зорової орієнтації, продовжує формуватися зорова пам'ять, корегуються просторові уявлення. Учні навчають точно відтворювати, співставляти і вищленяти подібності і різницю в явищах, виконувати певні дії як за зразком або показом вчителя, так і за словесною інструкцією [1,3].

Р.І.Лалаєва звертала увагу на те, що порушення мовлення у розумово відсталих учнів характеризується складністю патогенезу і симптоматики. Дефекти мовлення у розумово відсталих дітей обумовлені, перш за все, недорозвиненням пізнавальної діяльності, а також вони можуть бути пов'язані з іншими факторами (зниження слуху, порушення мовленнєвої моторики тощо).

На думку Г.М.Дульнєва, І.Г.Єременка, Л.В.Занкова, О.Р.Лурія, Р.І.Лалаєвої, М.С.Певзнер, В.Г.Петрової, С.Я.Рубінштейн, В.М.Синьова, Т.К.Ульянової та інших, мовлення відіграє велику роль у психічному розвитку учнів, у розвитку мислення і психічної діяльності в цілому. Включення мовлення у пізнавальну діяльність дитини перебудовує їх психічні процеси. Такі мисленнєві операції, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування розвиваються і удосконалюються по мірі оволодіння мовленням.

В.Г.Петрова зазначає, що темп формування у розумово відсталих учнів, як правило, уповільнений, а мовленнєва активність знижена, що утруднює їх спілкування з дорослими і дітьми.

Г.М.Дульнев, Л.В.Занков, О.Р.Лурія, М.С.Певзнер, В.Г.Петрова та інші в своїх дослідженнях наголошували, що при розумовій відсталості у різних ступенях порушені рівні породження мовленнєвого висловлювання: смисловий, мовленнєвий, сенсомоторний. Сенсомоторний рівень мовлення в учнів з розумовою відсталістю страждає по-різному. У більшості школярів, під впливом корекційного впливу сенсо-перцептивного і моторного рівня мовлення, відмічається усунення порушень фонетичного боку (звукимовного, просодичного компоненту).

Таким чином, проблема підготовки розумово відсталих дітей до опанування грамоти в основному розглядалася як загальнопедагогічна і залишається недостатньо вивченою спеціальною методикою рідної мови. Ми передбачаємо розглянути проблему підготовки розумово відсталих дітей до опанування грамоти з різних аспектів: вивчити психологічні процеси підготовки розумово відсталих дітей, представити структурні компоненти готовності, враховуючи стан сформованості мовленнєвої діяльності, враховуючи дослідження психолінгвістики, корекційної педагогіки і спеціальної методики рідної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе: Учебник для студентов дефектологического факультета педвузов / Аксенова А.К. - М.: Гуманитарное издание центр ВЛАДОС, 1999. - 320 с. - Коррекционная педагогика.
2. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Выготский Л.С. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. - 519 с.
3. Гнездилов М.Ф. Методика русского языка во вспомогательной школе / Гнездилов М.Ф. - М.: Просвещение, 1965. - 272с.
4. Воскресенская А.И. Грамота в детском саду (краткое методическое указание) / Воскресенская А.И. - М.: Просвещение, 1965.-74с.
5. Журова Л.Е. Обучение грамоте в детском саду/ Журова Л.Е.- 2-е вид. - М.: Педагогика, 1978.- 151с.
6. Иваненко А.П. Подготовка к обучению грамоте в детском саду/ Иваненко А.П.-К.: Рад.школа, 1987.-129с.
7. Лурья А.Р. Очерки психофизиологии письма/ Лурья А.Р.-М., 1950.-84 с.
8. Петрова В.Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы / Петрова В.Г. -М.: Педагогика, 1977. - 200с.
9. Ульянова Т.К. Методика викладання граматики і розвитку мовлення учнів допоміжної школи / Ульянова Т.К. - К.: КДПІ, 1990. - 96с.

УДК 615.851.1–053.2:616.8–009.11

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З РОЗВИТКУ РУХОВИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ ІЗ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

Кукса Н. В.

кандидат педагогічних наук, доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

У статті висвітлені науково-методичні аспекти розвитку рухових функцій у дітей із церебральним паралічем. Визначено педагогічні умови організації корекційної роботи з розвитку рухових можливостей у дітей зі спастичними формами церебрального паралічу.

В статье освещены научно-методические аспекты развития двигательных функций у детей с церебральным параличом. Определены педагогические условия организации коррекционной работы по развитию двигательных возможностей у детей со спастическими формами церебрального паралича.

The article deals with the scientific and methodological aspects of the development of motor function in children with